

‘Goed’, ‘Fout’ en ‘Grijs’

Burgemeesters voor en in de oorlog

Aart Vos

In de zomer van 1941 verleende de bezetter mr. F.J. van Lanschot eervol ontslag als burgemeester van 's-Hertogenbosch.

De Duitsers zetten Van Lanschot niet opzij vanwege zijn houding en voor de burgemeester was de nieuwe orde ook geen reden om zelf op te stappen. De burgemeester bereikte de pensioengerechtigde leeftijd. Zijn opvolger was de edelman C.A.F.H.W.B. van den Clooster Baron Sloet tot Everlo. Als lid van de Nationaal Socialistische Beweging sloot hij beter aan bij de nieuwe orde. Twee burgemeesters die ieder op hun eigen wijze handelden.

Een ‘foute’ burgemeester en de jodenvervolgung

Kort bij 's-Hertogenbosch lag het kamp Vught dat officieel de naam *Konzentrationslager Herzogenbusch* droeg. Het was het enige ss concentratiekamp in Nederland. Achter het prikkeldraad leden Joden en niet-Joden onder het regime van de Nazi's en hun handlangers. De Joden verbleven in het *Judendurchgangslager*, het laatste station voor Polen en veelal de gaskamers.

Ir. Max Cahen die voordat hij op transport gesteld werd naar Auschwitz in kz *Herzogenbusch* verbleef, omschreef het kamp als volgt: ‘een echt kz en het was er zeer slecht. Gebrek aan alles, heel weinig voedsel en dan nog zeer slecht, geen voedsel of melk voor zuigelingen en kleine kinderen, eigenlijk geen werk en dus stenen sjouwen, graven met veel slaag, honden beten en erger’.¹

In dit kamp arriveerde in april 1943 een verminkte Joodse soldaat die in de meidagen van veertig bij de Slag om de Grebbeberg beide benen verloor. Door de Nederlandse directeur van het Militair Hospitaal

Duitse militairen van de ‘Totenkopf’ divisie op de Bossche St. Jansmarkt: juni 1940. (Foto: Stadsarchief, collectie Weck-van Rooy)

in Utrecht was hij weggezonden naar Vught.² Immers 'alle' Joden buiten de provincies Noord- en Zuid-Holland dienden in het voorjaar van 1943 in Vught verzameld te worden. Cahen was als lid van de Joodse Raad van Vught aanwezig op het perron. Daar verleende de plaatselijke Joodse Raad bijstand aan de ontredderden.

De naam van de soldaat noemt Cahen niet. De 'geschiedschrijver des rijks', Lou de Jong, wijst in deel 6 van zijn opus op soldaat Gerard Aleid van der Hal. Van hem was het rechterbeen geamputeerd en de linkervoet verbrijzeld bij de Grebbeberg. De oorlogsinvaliden verzocht Wehrmachtsbefehlhaber generaal Christiansen al begin oktober 1942 niet op transport te worden gesteld.³ Hij zou in kz Herzogenbusch, een tussenstation, terecht komen, maar dat Van der Hal niet de enige Joodse oorlogsinvaliden was blijkt uit een brief van de Bossche burgemeester Sloet aan het Hoofdbestuur van het Nederlandse Rode Kruis in Den Haag.⁴ Het was Sloet ter ore gekomen dat 'een 10 à 12 tal joodsche oorlogsinvaliden' in Vught waren aangekomen. Sloet protesteerde: 'het wil mij voorkomen dat het overbrengen van deze oud-militairen naar Vught wel zeer in strijd is met de zorg die het Nederlandsche Volk verschuldigd is aan Nederlandsche militairen die bij de verdediging van het Vaderland invalide zijn geworden'. Hij drong er op aan dat het Rode Kruis zijn invloed zou aanwenden bij de Duitse autoriteiten zodat ze weer terug konden keren naar het Militair Hospitaal.

Op dezelfde dag – 27 april – schreef Sloet aan de secretaris-generaal Frederikse van het Departement van Binnenlandse Zaken. De inhoud van de brief is niet bekend, maar uit het antwoord van 4 mei blijkt dat de zaak ook in Den Haag bekend was geworden. 'Al geruime tijd' bleek het departement met deze kwestie bezig. Binnenlandse Zaken trachtte de Duitse instanties te bewegen de 'joodsche oorlogsgewonden' met hun eventuele gezinnen in het 'Joodsch Tehuis te Barneveld' onder te laten brengen. Op het landgoed *De Schaffelaar* in Barneveld bevonden zich veelal Joden – *Protektionsjuden* – die zich verdienstelijk hadden gemaakt in de Nederlandse samenleving. De ruim 600 Joden verkeerden, vergeleken met hun lotgenoten in Westerbork en Vught, in goede omstandigheden. De grote zekerheid voor hen was dat ze weliswaar in bewaring waren gesteld maar niet op transport zouden gaan. Ook dit zou een Nazi-leugen blijken. Theresienstadt bleek het einddoel, maar de meeste van hen bleven in leven.⁵

De Joodse oorlogsinvaliden kwamen niet op *De Schaffelaar*, de Duitsers zegden alleen toe dat ze in

GEMEENTE 's-HERTOGENBOSCH

AAN

**het Hoofd der Rijksinspectie
van de Bevolkingsregisters**
te
's-GRAVENHAGE.

BERICHT OP SCHRIJVEN VAN

No.: 16 AFD.: BSM.

ONDERWERP: **Aanmelding personen van joodschen bloeds.**

's-HERTOGENBOSCH, 25 Maart 1941.

*Aangetekend
aan de
de 25 Maart 1941*

Ik heb de eer U hierbij te doen toedien de bij mij ingeleverde aanmeldingsformulieren als bedoeld in het "Besluit Aanmeldingsplicht I" ten getale van 465 en wel:

392 formulieren met de aantekening	J
49 " " " "	G I
24 " " " "	G II

Voor 429 aangemelde personen werd f 1.- leges betaald.

Totale ontvangst f 429.-

Aan 36 personen werd wegens onvermogen vrijstelling van leges verleend, terwijl in geen enkel geval vermindering van leges werd toegestaan.

De helft van het gestorte bedrag ad f 214.50 wordt heden op Uwe postrekening Nr 353030 overgeschreven.

DE BURGEMEESTER VAN 's-HERTOGENBOSCH,
M. P. G.

Twee uitnodigingen aan het bevolkingsregister in art 3, eerste lid van het "Besluit Aanmeldingsplicht I" worden in f 214.50 in de gemeentebegroting opgenomen.
De Burgemeester
M. P. G.

Keurig op tijd meldt burgemeester Van Lanschot de aantallen 'joden, half-joden en de kwartjoden' in zijn gemeente. De burgers met 'afwijkend' bloed dienden voor de registratie te betalen. Gelukkig hoefde de gemeente niet al het geld aan Den Haag af te dragen....

kz Herzogenbusch 'een bijzondere behandeling' zouden ontvangen.

De volgende stap van Sloet was de inschakeling van de 'Gewestelijk Politiepresident' de Nederlandse sser P.J. Kooijmans in Eindhoven. Sloet schreef Kooijmans dat voor hem vaststond 'dat oorlogsgewonden en oorlogsinvaliden alleen in een hospitaal of in een speciaal tehuis de voor hen passende verpleging kunnen vinden.' Sloet vroeg niet méér aan Kooijmans dan ondersteuning bij zijn pogingen de slachtoffers hetzij naar Barneveld hetzij naar het Militair Hospitaal te Utrecht te laten gaan. 'Persoonlijk' staat er boven het achtregelige antwoord van Kooijmans (12 mei 1943). De 'kolonel der Staatspolitie' P.J. Kooijmans kon de pogingen van

Sloet 'om principieele redenen' niet ondersteunen.⁶ Kwamen zijn principes overeen met die van generaal Christiansen? Deze krabbelde boven het verzoekschrift van de invalide soldaat Van der Hal: 'Jud ist Jud, ob mit, oder ohne Beine, und wenn wir den Juden nicht besiegen u(nd) ausschalten, dann schaltet er uns aus'.⁷

Sloet schrijft de 'kolonel der Staatspolitie' op 17 mei nog dat hem diens principes niet geheel duidelijk zijn. In Duitsland valt de joodse oorlogsgewonde toch ook 'een gunstiger behandeling ten deel?' Nu was het wel zo dat je als jood in Duitsland een grotere kans had om in leven te blijven dan in Nederland,⁸ maar of dit ook voor joodse oorlogsinvaliden gold is de vraag.

De Bossche burgemeester achtte het zijn 'plicht' Kooijmans te wijzen op de behandeling die de oud-soldaten ontvingen. Van 9 juni 1943 dateert de laatste brief van Sloet in deze dramatische zaak die in het stadsarchief wordt bewaard. Deze is curieus genoeg gericht aan zijn voorganger Van Lanschot die op dat moment voorzitter was van de Bossche afdeling van het Rode Kruis. Sloet noemt nu de naam van Gerard Aleid van der Hal: 'Beleefd verzoek ik u te willen overwegen of voor dezen persoon iets kan worden gedaan, b.v. in deze vorm, dat hij in de een of andere inrichting hier te lande wordt opgenomen.'

Sloet wist op dat moment nog niet dat Van der Hal en mogelijk ook zijn mede-lotgenoten al in een vee-wagon zaten.⁹ Op 11 juni 1943 vergasten Nazi's hen in Sobibor.¹⁰

Baron Sloet probeerde niet alleen het lot van de groep joodse oorlogsinvaliden te verzachten. Zijn handtekening prijkt ook onder brieven waarin hij pleitte voor verlichting van het lot van Bosschenaren van joodse huize. Sloet trachtte Jacob Cohen, rector van het Joods Lyceum, te behoeden voor transport naar Polen, evenals de huisarts Diamant. Voor de laatste stelde hij een lijst op met de terreinen waarop Diamant zich verdienstelijk had gemaakt.¹¹ Ook opperrabbijn Heertjes hoopte hij op landgoed *De Schaffelaar* geplaatst te krijgen. Heertjes dook op tijd onder, overleefde de oorlog, maar overleed kort na de oorlog als een gebroken man. Of Sloet ook iets voor 'gewone' Joden gedaan heeft is niet bekend. Bewoners van Achter het Stadhuis 10 smeekten hem hen te bewaren voor transport naar Polen.¹² Sloet kon of wilde niets doen. De huizen werden leeggehaald.

Baron Sloet tot Everlo die met een zeer autoritair getinte toespraak tot de gemeenteraad en de Bossche bevolking – 'ik beveel, u gehoorzaamt' – op 20 december 1941 zijn ambt – gekleed in NSB-uniform – aanvaardde,¹³ nam per 1 juli 1943 ontslag. Of moest hij ontslag nemen? Voor Sloet had de NSB al een jaar eerder afgedaan. Een afschrift van een

20 december 1941: installatie van Baron Sloet tot Everlo tot burgemeester. De gemachtigde van leider Mussert, Leeuwenberg, spreekt belangstellenden toe. Voor het stadhuis staat de NSB Jeugdstorm opgesteld. Links naast Leeuwenberg, de nieuwe burgemeester in NSB-uniform en met ambtsketting. (Foto: Stadsarchief, collectie Het Zuiden)

Een geheime opname van de aankomst van een 'jodentransport' op station Vught op 9 april 1943. De bussen staan gereed om de vervolgdgen naar het concentratiekamp te brengen. (Foto: van de heer Van Heel in de collectie van Nationaal Museum kamp Vught)

briefje aan secretaris-generaal Frederiks van het Departement van Binnenlandsche zaken vermeldt: 'Ik heb de eer U mede te deelen, dat ik door uittreding heb opgehouden lid te zijn der nationaal Socialistische Beweging in Nederland'.¹⁴ Dat was niet iedereen bekend want op 21 januari 1943 streepte Sloet met rood potlood de aanhef 'kameraad' en de NSB groet 'Hou Zee' door in de brief die hij ontving van de secretaris van zijn Utrechtse collega Van Ravenswaaij. Zijn antwoord op de vraag uit Utrecht besloot hij met de woorden: "Voor de goede orde merk ik op, dat ik geen lid ben van de NSB, zulks in afwijking van den aanhef van uw schrijven".¹⁵ Sloet wilde kennelijk niets meer met de Beweging te maken hebben.

Gezagsgetrouw

'Ik heb de eer U hierbij te doen toekomen de bij mij ingeleverde aanmeldingsformulieren als bedoeld in het "Besluit Aanmeldingsplicht 1" ten getale van 465 en wel: 392 formulieren met de aantekening J; 49 formulieren met de aantekening G1; 24 formulieren met de aantekening G11.' Met dit briefje werd namens burgemeester Van Lanschot op 25 maart 1941 het pakket met door hele, halve en kwart Bossche Joden ingevulde formulieren naar het Hoofd der Rijksinspectie van de Bevolkingsadministratie in Den Haag gestuurd. De Joden betaalden per formulier, waarop zij aangaven of zij Arisch waren of een beetje Arisch of nog minder, één gul-

den aan legeskosten. De helft van het bedrag mocht de gemeente Den Bosch houden, de andere helft liet de burgemeester overmaken op de postgirorekening van genoemd Hoofd in Den Haag.¹⁶ Of het bedrag kostendekkend was, is niet bekend. Den Bosch behoorde volgens de bezetter tot de gemeenten die 'loyal, ja sogar sehr bemüht' hadden meegewerkt.¹⁷ De ambtenaren van de gemeente 's-Hertogenbosch waren lang niet de enigen in ons land die gezagsgetrouw en braaf hun werk deden. Nederland had geen ervaring met oorlog, Nederland had wel een traditie van schipperen, plooiën en strijken. Meewerken en het beste er van maken in een periode die wel over zou gaan, luidde het parool. Bovendien, het was 1941 en veel ellende was er nog niet geschied. Het leven ging z'n gangetje met alle ongemakken, dat wel natuurlijk. We slaan ons er wel doorheen, was de leus. Er waren slechts weinigen die de sluwe plannen van de bezetter echt wilden zien. De meeste mensen waren in de jaren voor de oorlog ook al niet onder de indruk geraakt van wat zich ten oosten van ons vaderlandje afspeelde. Vooral niet mee bemoeien, binnenlandse aangelegenheden van Duitsland en was het niet zo dat die rare Hitler (dat het een gekke vent was daarover was men het wel eens) de boel maar weer aardig op de rails had gezet? Enkele jaren geleden schreef de historicus Chris van der Heijden een onthutsend boek over de houding van Nederlanders vlak voor en in de oorlog.¹⁸ Voor Lou de Jong bestonden er goeden en veel slechten; Van der Heijden schrijft voornamelijk over de meewerkende, berustende en halfslachtige houding van de Nederlanders.

Van Lanschot en de oosterburen

De bestaande onnozelheid wordt goed geïllustreerd door de vriendelijke woorden die burgemeester Van Lanschot eind augustus 1938 tijdens de vergadering van de *Deutsch-Niederländische Gesellschaft* in Düsseldorf uitsprak: 'Ik acht mij gerechtigd Staatsraad Helfferich (voorzitter van de club – av) de verzekering te geven, dat alle weldenkenden in Nederland pal naast hem staan en zijn streven het schoone en welbewuste doel der *Deutsch-Niederländische Gesellschaft* willen steunen.' Dat doel bestond uit het onderhouden en uitbreiden van vriendschappelijke betrekkingen tussen de twee landen. De *Gesellschaft* was echter niet opgericht om vriendschap te kweken, maar om de zaken- en society-wereld van West-Europa te penetreren.¹⁹ Wist Van Lanschot veel. Het was gezellig en bij zijn autoreis door Duitsland werd hij 'gedurende het rijden tot in de kleinste bijzonderheden met de goede zorgen van onze gulle gastheren omringd.' Drank, sigaren en ossenstaart-

soep liet hij zich goed smaken. Van Lanschot zou Van Lanschot niet zijn als hij de Bossche veemarkt niet in verband bracht met de soep. Wisten de burens niet dat op de veemarkt hele goede ossen te koop werden aangeboden? Den Bosch kon veel betekenen voor de 'goede handelsbetrekkingen tusschen Duitschland en de Nederlanden.' Zo ging het toen bij ontvangsten in dictaturen, zo gaat het nu nog steeds.

In zijn toespraak memoreerde Van Lanschot ook nog het bezoek dat de Duitse Reichsminister van Arbeid Seldte kort daarvoor aan Den Bosch had gebracht en waarmee Van Lanschot zo kameraadschappelijk had gesproken.²⁰ ss-Obergruppenführer Franz Seldte – een man die geloofde in de roeping van het Herrenvolk – zat tot en met de val van Hitler in het Duitse kabinet.

Al jaren bestonden er in Duitsland concentratiekampen, joden werden getreiterd,²¹ er was sprake van een kerkstrijd en het leven van velen werd stuk gemaakt. Nederlandse kranten berichtten er, ondanks de Duitse propaganda, uitvoerig over. Ruim twee maanden na Van Lanschots optreden vond de *Kristallnacht*, de grote pogrom, plaats. Niettemin memoreerde de burgemeester in januari 1939 toen 'alle weldenkenden' werkelijk konden zien wat zich achter het Duitse masker schuilhield, nog eens de 'hoofsche ontvangst' die hem in Duitsland ten deel was gevallen en was hij zeer verrukt te horen dat zijn Dusseldorper ambtgenoot Otto - prominent Nazi - met smaak de hem gepresenteerde Bossche koek had verorberd.

Wij zijn van na de oorlog

Het gedrag van Van Lanschot – en hij was waarachtig niet de enige – doet op z'n minst merkwaardig aan. En hoe moeten wij denken over de levering van 5.000 rollen closetpapier door v&d aan kz *Herzogenbusch*? Zeker, in de oorlog moesten bedrijven ook bestaan. Maar toont zo'n order niet aan hoe banaal en schaamteloos het allemaal was?

Maar het roept overigens steeds de vraag op hoe wij – mensen van na de oorlog - hadden gehandeld. Waardoor laten wij ons nu zand in de ogen strooien? En wat is 'goed' of 'fout'? En zijn er niet vele grijstinten? Sloet is altijd doorgegaan voor 'fout'. Was hij ook fout? Vergde zijn optreden moed? Hij zette zeker zijn carrière op het spel.²²

In oktober 1941 begonnen de deportaties, aan het einde van de zomer van 1943 was Den Bosch *Judenfrei*. Er zaten Joden ondergedoken, maar de meesten waren weggevoerd. In de entree van de voormalige synagoge, nu concert- of toonzaal, hangt een plaque met een lange rij namen van mensen die vaak op gruwelijke wijze omkwamen.

Noten

- 1 M. Cahen, *Mémoires 1939-1945*, p. 21 (manuscript 1975, in bibliotheek Stadsarchief).
- 2 Ibidem, p. 22.
- 3 L. de Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, deel 6 eerste stuk ('s-Gravenhage 1969) p. 286.
- 4 Presser vermeldt een transport per trein op 21 april 1943. Daaronder bevond zich een wagon tweede klasse met oorlogsinvaliden: *De Ondergang. De Vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945*, tweede deel ('s-Gravenhage 1965) 496.
- 5 Bob Moore, *Slachtoffers en overlevenden. De nazi-vervolging van de joden in Nederland* (Amsterdam 1998) 161-164.
- 6 Het proefschrift van D.M. de Jaeger, *De houding van de Nederlandse politie tijdens de Tweede Wereldoorlog in de grote steden van Noord-Brabant* (Tilburg 1999), informeert ons nauwelijks over de invloedrijke politiecommandant Kooijmans, behalve dat de man nog aan het Oostfront verbleef (p.321).
- 7 De Jong, dl. 6 eerste helft, p. 286.
- 8 Deze nare mededeling van Renate Rubinstein in *Vrij Nederland*, in 1990 opgenomen in haar bundel *Overgangscursus* (Amsterdam, 1990, p. 176), schokte velen in ons land waar nog tallozen dachten dat de Nederlander een heldenrol had vervuld.
- 9 De week volgend op 5 juni 1943 behoorde tot de meest afschuwelijke momenten in het *Judendurchgangslager* Vught toen honderden kinderen tot ca. zestien jaar van hun ouders werden losgerukt en naar de gaskamers in Polen werden afgevoerd.
- 10 De Jong, *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*, dl.8 tweede helft, 's-Gravenhage 1978, pp. 716-720.
- 11 In *Memoriam* (Den Haag 1995) 290. Op 8 juni 1943 vertrok een trein naar Sobibor met 3017 mensen (*Documenten van de Jodenvervolging in Nederland 1940-1945*, Amsterdam 1979, p. 118).
- 12 Voor de oorlog was hij huisarts in Hoek van Holland. Daar spande hij zich in voor het leven van vele Duitse drenkelingen van de stoomboot *Berlin* die daar op de Zuiderpier was gelopen. Diamant kreeg daarvoor een Duitse ridderorde opgespeld.
- 13 Aart Vos, 'Achter het Stadhuis 10: Een Joods Rusthuis', in: *Bosche Bladen* 4 (2002) 46-50.
- 14 Een pamflet dat oproept als protest de straat te mijden – 'zaterdag 20 december allen weg van de straat' – bij de entree van 'landverrader Sloet' bevindt zich in de Collectie Tweede Wereldoorlog in het Stadsarchief.
- 15 Gemeentearchief 's-Hertogenbosch (GAHT), Archief Bureau R-verrichtingen (ongeinventariseerd).
- 16 GAHT, Semi-statisch archief, dossier 18.065.
- 17 GAHT, Archief Bureau R-verrichtingen (ongeinventariseerd).
- 18 Marnix Croes & Peter Tammes, "Giflaten wij niet voortbestaan". Een onderzoek naar de overlevingskansen van joden in de Nederlandse gemeenten, 1940-1945 (Amsterdam 2004) 310. De auteurs gaan in deze studie uitvoerig in op de verantwoordelijkheid van burgemeesters voor de uitvoering van tal van anti-joodse maatregelen.
- 19 Chris van der Heijden, *Grijs verleden* (Amsterdam, 2001).
- 20 De Jong, deel 1 (1969) p. 489-490.
- 21 GAHT, Semi-statisch archief, dossier 18050.
- 22 Zie voor het alledaagse leven in Duitsland in de jaren dertig, dat steeds ondraaglijker en beklemmender werd, het in het Nederlands vertaalde dagboek van Victor Klemperer (neef van dirigent Otto), een geassimileerde en tot het lutheranisme overgegangene joodse Duitser: Victor Klemperer, *Tot het bittere einde. Dagboek 1933-1941* (Amsterdam/Antwerpen, 1997).
- 23 (Tijdroven) onderzoek in de NSB-archieven, in collecties van het NIOD en naar de zuiveringen na de oorlog van overheidsdienaren zal waarschijnlijk meer licht op Sloets optreden werpen.